

Elmanto MEILAUŠ, Lietuvos istorijos instituto (2001 Vilnius, Kražių 5, tel. 261-49-35) Miestų tyrimų skyriaus vyr. m. darbuotojo, doc., hum. m. dr.

A T S I L I E P I M A S

apie Lenkijos Respublikos vadovėlių – Lech Trzcionkowski, Leszek Wojciechowski, *Historia. Podręcznik dla gimnazjum, klasa I*. Warszawa: Wydawnictwo szkolne PWN, 2013. Rzecznik: prof. dr. hab. Elżbieta Kowalczyk-Heyman, dr. hab. Mark Wilczyński, dr. hab. Anna Cegiela.

Vadovėlis apima laikotarpį nuo seniausių laikų iki XV a. Jame plačiai ir įdomiai aprašyta žmogaus priešistorija, antikos laikai ir viduramžiai Europoje. Recenzuojamas vadovėlis yra puikios poligrafinės kokybės, su gausiomis ir informatyviomis iliustracijomis, tekstai ir užduotys įdomios, atitinka visus tokio amžiaus vaikams keliamus vadovėliams reikalavimus.

Viena vadovėlio dalis skirta to paties laikotarpio Lenkijos istorijai. Kadangi tuo laikotarpiu (iki Krėvos sutarties) Lenkijos ir Lietuvos kontaktai buvo gan epizodiški, tai lietuviai ar Lietuva vadovėlyje paminėti vos tris kartus. Lietuviai pirmą kartą paminėti rašant, kad jie niokojo Mazoviją ir Mažąją Lenkiją (p. 155). Lietuva minima nurodant, kad XIV a. pr. Lenkija sustiprino savo tarptautinę padėtį sudarydama sąjungas su Vengrija ir Lietuva (p. 158) ir aprašant, kaip lenkai užėmė Haličo Rusiją, kad dėl to buvo konkuruojama su Lietuva ir Vengrija (p. 159). Deja, matyti nieko daugiau ir negalima buvo tikėtis, turint galvoje kokius laikotarpiai buvo aprašyti vadovėlyje ir kokio amžiaus vaikams jis skirtas.

Susipažinus su pateiktu vadovėliu, galima pateikti keletą pastabų: p. 105 pateikiama, kaip reikia skaityti prancūzišką vietovardį - w **Cluny** (czyt.: *Klini*), bet reikėtų – Kluni; p. 113 esančiame žemėlapyje *Słowianie IX-X w.* gal būtų galima pažymėti baltų gentis, kad neatrodytų jog ten niekieno žemės; p. 133 rašoma, kad XIII a. pab. *Czas krucjat się zakończył*, bet XIV a. vyko kryžiaus žygiai prieš lietuvius, todėl reikėtų ir tuos žygius paminėti, o ne tik į Palestiną ar prieš Palabio slavus (p. 134).

Elmanto MEILAUŠ, Lietuvos istorijos instituto (2001 Vilnius, Kražių 5, tel. 261-49-35) Miestų tyrimų skyriaus vyr. m. darbuotojo, doc., hum. m. dr.

A T S I L I E P I M A S

apie Lenkijos Respublikos vadovėlį – Janusz Ustrzycki, Mirosław Ustrzycki, *Historia. Cz. 1: Od renesansu do rewolucji francuskiej*. Zakres rozszerzony 2. Podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych. Gdynia: Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON, 2014. Rzecznawcy: prof. dr. hab. Edmund Kizik, dr. Henryk Suchojada, dr. Dariusz Dziurzynski.

Recenzijai pateiktas vadovėlis yra labai kvalifikuotai parengtas, tekstai profesionalūs ir įdomūs, daug naujos medžiagos, kurios nepasitaiko kituose vadovėliuose ir kurie išsamiau paaiškina, kai kuriuos klausimus. Labai naudinga, kad dažnai pateikiama įvairių istorikų nuomonė vertinant vienokius ar kitokius įvykius. Pastebimas autorių geranoriškumas, siekis atsižvelgti į anksčiau pateiktas Lenkijos ir Lietuvos istorijos vadovėlių komisijos rekomendacijas ir kuo korektiškiau pateikti bendrus lenkų ir lietuvių istorijos momentus nuo XVI iki XVIII a. pab. Visumoje vadovėlis vertintinas teigiamai, nors ir pasitaiko kai kurių netikslumų ir taisytinių vietų.

I-oje vadovėlio dalyje *Narodziny epoki nowożytnej* pradedama nuo Didžiųjų geografinių atradimų ir Renesanso laikotarpio, plačiai apžvelgiamas bendras Europinis kontekstas, įterpiant ir Lenkijos istoriją, kur korektiškai minima ir *państwo polsko-litewskie* (p. 48, 51 ir kt.). Taip pat naudojami terminai *Wielkie Księstwo Litewskie* (p. 61 ir kt.), *Litwa* (p. 62), *Rzeczpospolita* (p. 62). Labai korektiškai rašo ...*w Wielkopolsce, Małopolsce, na Litwie, w mniejszym stopniu na Wołyniu i Ukrainie* (p. 62, pabraukta E.M.). Labai gerai pateikta medžiaga apie religinę toleranciją Respublikoje (p. 62-63). Kiek klaidinantis regis yra žemėlapis apie religijas Europoje XVI a. II pus. (p. 64). Pagal jį išeity, kad Respublikos baltarusiškose ir ukrainietiškosiose žemėse vyravo katalikybė, o stačiatikybė tik fragmentiškai, turėtų būti atvirkščiai. Arba, kad Austrijoje vyravo liuteronai? Ne visai tikslus toks sakiny: *W 1591 r. doszło do rozruchów religijnych, podczas których zburzono zbory protestanckie w Krakowie i Wilnie, a król zakazał ich odbudowy* (p. 72), nes ne visos protestantų bažnyčios Vilniuje buvo sugriautos, o sugriautoji atstatyta už miesto sienos.

II-a vadovėlio dalis *Państwo polsko-litewskie* skirta Respublikos istorijai XVI-XVII a. Aprašant Rusiją pažymėta, kad 1523 m. buvo panaikinta *ostatnie niezależne księstwo - Nowogród Siewierski* (p. 110), bet iki XVI a. ši kunigaikštystė priklausė LDK, o iki 1523 m. dėl jos kovojo su Maskva. Teiginys, kad *Litwa etniczna stanowiła zaledwie około 10% terytorium księstwa* teisingas tik iki

1569 m. (p. 111), vėliau šis procentas buvo didesnis. Žemėlapyje *Państwo polsko-litewskie... w 1582 r.* pažymėta, kad Livonija priklausė Lenkijai leno teise, bet ji priklausė ir LDK (p. 111).

Aprašant Liublino unijos priežastis rašoma, kad *Zawarcie unii... w 1569 r. poprzedziły reformy ustrojowe w WKL...* (p. 127), bet nepaminėta pagrindinė unijos sudarymo priežastis, vertusi lietuvius jungtis su Lenkija – Maskvos agresija ir nebesugebėjimas jai pasipriešinti. Aptariant LDK funkcionavusias kalbas, rašoma: *W WKL język ruski funkcjonował w sądownictwie i urzędach powiatowych do końca XVII w.* (p. 145), šioje vietoje gal reikėtų pridėti, kad XVII a. jau lygiagrečiai funkcionavo ir lenkų kalba. Taip pat reikėtų pridurti, kad lietuvių k. funkcionavo ne tik Žemaitijoje ir Vilniaus vaivadijoje, bet ir Trakų vaivadijoje ir ne tik tarp valstiečių.

Kaip beveik visada lenkiškuose vadovėliuose problema kyla dėl Salaspilio (Kircholmo) mūšio 1605 m. Prie J.K. Chodkevičiaus portreto rašoma, kad tai Lietuvos didysis etmonas, kad vadovavo *wojskami Rzeczypospolitej* ir 1605 m. sumušė švedus (p. 148). Tuo tarpu tekste jau rašoma: *Mimo polskich zwycięstw pod Kircholmem (1605 r.)... wojna zakończyła się niekorzystnie dla Polski, zawartą w 1629 r. rozejm... stanowił, że Rzeczpospolita utraciła większość Inflant* (p. 148, pabraukta E.M.). Tiek čia, tiek toliau (ir kituose vadovėliuose) tapatinant Respubliką ir Lenkiją iš istorijos tarsi išplaunama Lietuva ir vėliau, ypač analizuojant XX a. problemas, lenkų moksleiviui gali būti sunkiau suvokiama, iš kur čia ta Lietuva atsirado, kodėl jie norėjo atskirai gyventi nuo Lenkijos, o ne būti jos provincija. Tarsi peršasi mintis, kad Lietuva buvo Lenkijos (Respublikos) provincija, o ne sudėtinė ir lygiateisė Respublikos sudėtinė dalis.

Bet štai, rašant apie Tvano laikotarpį (1655 m.), labai korektiškai pažymėta, kad dėl savo interesų magnatai pasidavė švedams tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje (p. 148-149), o nerašoma, kaip kituose vadovėliuose vien apie išdaviką Jonušą Radvilą. Nors, gal ir vertėjo pridurti, kad lietuvius taip pasielgti visų pirma skatino ir Maskvos agresija, nes tikėtasi, jog švedai padės išvaduoti jų užimtas LDK teritorijas. Žemėlapyje *Działania wojenne w Rzeczypospolitej w czasie potopu szwedzkiego 1655-1660 r.* (p. 150), visiškai nepažymėti jokie karo veiksmai LDK teritorijoje, gal reikėtų bent taškeliais pažymėti sukilimą prieš švedus Žemaitijoje, o taip pat ir partizaninį judėjimą Lenkijoje. O 1659-1660 m. Kurše LDK kariuomenė kovojo dėl miestų ir tvirtovių. Rašoma, kad po *1660 r. pokoju Oliwie. Szwedzi wycofali się z Polski...* (p. 151), kyla klausimas: o iš Lietuvos ar išėjo? Gal švedai ten liko?

Prie Žolkievskio portreto prirašyta, kad jis *zginął w czasie odwrotu – pod Mohylewem* (p. 151), tai tarsi orientuoja į miestą LDK baltarusiškose žemėse, nors toliau esančiame žemėlapyje (p. 157),

matyti, jog tai vietovė *Mohylów* kažkur Ukrainos ir Moldovos pasienyje. Rašant apie 1611-1612 m. Kremliaus apsiaustį minima tik *Żołnierze polscy... Polska załoga Kremla...* (p. 152), nors ten ne ką mažiau buvo ir LDK karių, o ir vadovavo LDK karininkai. Arba, po *rozejmu w Dywilinie... Rzeczpospolita... odzyskala... ziemię smoleńską i siewierską* (jos buvo sugražintos LDK), bet toliau... *car chciał... by Rosja odzyskala utraczone na rzecz Polski ziemie* (p. 152, pabraukta E.M.).

Kaip ir daugelyje lenkų vadovėlių rašant apie XVII a. vid. karus ir šiame pradedama nuo švedų, o paskui aprašomi karai su Maskva ir kazokais (nors skirtingai nuo kitų, čia visoms šioms kovoms skiriama maždaug vienodai vietos). Vis dėlto, gal reiktų pradėti nuo Bohdano Chmelnickio vadovaujamo kazokų sukilimo, kuris iššaukė nestabilumą valstybėje, paskui tuo nestabilumu pasinaudojo Maskva ir realizavo savo revanšistinius planus ir, galiausiai, matydami žlungančią lenkų ir lietuvių valstybę ją užpuolė ir Švedija.

Minint prie Vilniaus Nemėžyje vykusias derybas dėl paliaubų, rašoma *W 1656 r. zawarto polsko – rosyjski rozejm* (p. 152, pabraukta E.M.), bet iš 5-ių Respublikos komisarų derybose 3 buvo iš LDK... Toliau, minint karo išdavus, rašoma *Rzeczpospolita utracila... i część Ukrainy z Kijowem...* (p. 152), vis dėlto, gal reiktų patikslinti, kad buvo prarasta dešiniakrantė Ukraina, tada bus aiškesnės ir šiandieninės problemos Ukrainoje. Nevisiškai teisingas ir teiginys, kad po švedų išvijimo iš Respublikos *wznowiono wojnę polsko-rosyjską (1660 r.)* (p. 152, pabraukta E.M.), kai tuo tarpu karo veiksmai su rusais atsinaujino 1658 m. rudenį po mūšio ties Verkiais. Žemėlapyje *Działania wojenne podczas wojen z Rosją w XVII w.* (p. 153) legendoje nurodyta *najważniejsze bitwy stoczone w latach 1609-1634*, bet žemėlapyje joks mūšis iš 1632-1634 m. Smolensko karo nepažymėtas, kaip ir iš 1654 m. Prie Gardino pažymėta tarsi 1656 m. ten vyko mūšis, bet jokio mūšio tuo metu ten nebuvo, o pats miestas paimtas 1655 m. Iš 1660 m. kampanijos pažymėtas tik mūšis ties Palonką, bet reiktų pažymėti ir ties Basios upe, ir ties Kušlikais, galima pažymėti ir 1658 m. kautynes prie Verkių ties Vilniumi.

Rašant apie 1654 m. Perejeslavlio radą neteisingai pažymėta, kad *nastąpiło włączenie lewobrzeżnej części Ukrainy do Rosji* (p. 153), bet tuo metu buvo pareikšta, kad visa Ukraina prisijungia prie Rusijos. Pats Perejeslavlis žemėlapyje *Działanie wojenne podczas powstania Chmielnickiego* (p. 155) pažymėtas kažkur Rusijoje, netoli Maskvos, kai turėtų būti rytų Ukrainoje. Žemėlapio legendoje *najważniejsze bitwy stoczone w 1648 r.* reiktų rašyti 1648-1653 m. ir galima būtų jame pažymėti 1648 m. kautynes prie Lojovo. Rašant apie kazokų sukilimų priežastis nepaminėta religinė priespauda.

III-oje vadovėlio dalyje *Wiek Oświecenia* yra poskyris *Saskie rządy*. Jei iki tol (iki XVIII a.) visuose Abiejų Tautų Respublikos žemėlapiuose tiek Lenkijos karalystė, tiek Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo žymimos atskiromis spalvomis, tai nuo dabar žymima tik viena spalva (p. 180 ir toliau). Su tuo būtų galima ir sutikti, turint galvoje abiejų šalių dalių suartėjimą XVIII a., bet bent jau punktyrais vidinę sieną tarp abiejų sudėtinių valstybės dalių būtinai reikia pažymėti.

Žemėlapyje *Wójna północna... 1700-1721* (p. 182) pažymėti tik švedų ir rusų žygiai, o saksų ne, todėl susidaro klaidingas įspūdis, jog agresoriai buvo švedai ir iš dalies rusai, bet, kaip žinia, būtent švedus prie Rygos užpuolė saksai, o prie Narvos rusai... Keistokai atrodo toks teiginys *Szczególnie mocno na rozwój sztuki wpływały w tym okresie kontakty z WKL, Wołyniem i Rosją Czerwoną...* (p. 185), tarsi nebuvome vienoje valstybėje... Žemėlapyje *Rozwój terytorialny Prus...* (p. 199) legendoje rašoma *obszary przyłączone w latach 1773-1795*, bet pačiame žemėlapyje pažymėti tik 1793 m. O žemėlapyje *Zmiany terytorialne... austriackich...* (p. 202) korektūros klaida, vietoj 1775 m. turėtų būti 1795. Klaidingas teiginys, kad 1793 m. *konstytucja znosiła odrębność WKL, co znalazło odbicie w uchwalonym wkrótce zarządzeniu wzajemnym Obojga Narodów* (p. 241), nes kaip tik šiame dokumente (*Zarządzeniu*) buvo pažymėta, jog LDK išlaiko, nors ir dalinį, atskirumą bendroje valstybėje (žr.: *Konstytucja 3 maja 1791. 1791 gegužės 3-osios Konstitucija. The Constitution of May 3, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001, k. 38-46, 76-79). Pateikiami dvejį skirtingi Kazimiero Pulaskio gyvenimo metai: 1745-1799 (p. 217) ir 1747-1779 (p. 234).

Kalbant apie visus tris Respublikos padalinimus, tiek skyrių, tiek žemėlapių pavadinimuose, skirtingai nei daugelyje kitų lenkų vadovėlių, rašoma *Rzeczpospolita* (p. 236, 257, 262), bet štai žemėlapių legendose visur *granica Polski przed 1772, 1793, po 1793...* Todėl tekste kartais atsiranda tokios dviprasmybės, kaip ši: *... zawarto też traktat o przymierzu Rzeczypospolitej z Rosją pozbawiający Polskę resztek suwerenności* (p. 256), nes logiškai kyla klausimas, o LDK tuos suverenumo likučius išsaugojo? Tuo labiau, kad toliau labai korektiškai rašoma: *... wojska rosyjskie zdobyły Wilno i rozbiły armię litewską* (p. 260-261).